

Balázs Géza

A szállóige születése

Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet

Hogyan születik a szállóige? Titok, hogy hogyan keletkezik a szállóige. Titok, de azért ennél egy kicsit többet tudunk róla.

A szállóige az ún. „magas kultúra”, az irodalom terméke, gyakorlatilag egy idézet, amelyet elkezdenek használni, ismételtetni, aktualizálni. Születését tekintve tehát egyedi alkotás, használatát tekintve közösségi. Egyébiránt minden folklórtermék az; csak a szállóige esetében még tudjuk, tudhatjuk az alkotót, míg a folklóralkotás esetében akár tudhatnánk is, de nem tudjuk, nem tartjuk számon.

Ily módon úgy vélem, hogy a szállóigében a „folklór-mozzanat” ragadható meg, ezért idézzük a folklorisztikai meghatározást:

„A szállóige... (a) proverbiumoknak ez a leginkább kötött csoportja, ismerete és használata az iskolázott műveltség csapadékának tekinthető. Némileg különböznek aszerint, hogy egy személy velős mondását ismétlik, vagy már könyvből származó idézetet emlegetnek... Folklór jellegüket az adja, hogy bár nem a 'nép', nem egy 'közösség' teremti meg a szállóigéket, ám ezek ismerete és használata széles körben elterjedt, közösségi jellegű, a közösség által elfogadott... sokszor oly módon, hogy tulajdonképpen nem is tudjuk, kit idézünk...”¹

A művelődéstörténészek, nyelvészek rendszerint szótárazzák a szállóigéket, ám mivel a szállóigét „folklorisztikai mozzanat teszi azzá, ami”, szerkezetileg, jelentéstanilag nem tesznek különösebb megjegyzéseket – kizárólag akkor, ha a szállóigét helytelenül (véletlenül tévesztve vagy tudatosan kifordítva) idézik.

Nagyobb szólástáraink (O. Nagy Gábor, Bárdosi Vilmos) tartalmazzák a főbb szállóigéket, általában irod (= irodalmi) vagy vál (= választékos) megjelöléssel. A Nyelvében él a nemzet szállóige például mind O. Nagy Gábor, mind pedig Bárdosi Vilmos szólásgyűjteményében benne van.²

Külön szállóige-gyűjtemények is megjelennek folyamatosan. Elég, ha Hamvas Béla *Anthologia humanájára* (5000 év bölcsessége. Egyetemi Nyomda, [1947]), Tóth Béla *Szájruul szájra* gyűjteményére (A magyarság szálló igéi. Budapest, 1901) vagy Szécsi Ferenc *Szállóigék* című könyvére (Universum Kiadó, 1936) gondolunk, illetve a legújabbakra: Pais István vagy Békés István szállóige-kiadásaira. Békés István mutatókkal is jól felszerelt szállóige-gyűjteménye

¹ Voigt Vilmos: *A kisépikai prózaműfajok*, 308. In: Voigt Vilmos szerk.: *A magyar folklór*. Osiris, Budapest, 1998.

² O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest, 1976. és további kiadások is; Bárdosi Vilmos főszerk.: *Magyar szólástár*. Tinta, Budapest, 2003.

(*Napjaink szállóigéi*) először 1968-ban jelent meg (a második kiadás: 1977), ám ebben Nagy Lászlótól nem találunk idézetet.³

Ki viszi át a Szerelmet. Ezzel szemben írásomban azt állítom, hogy Nagy Lászlótól is ismerünk szállóigét. Nyilván több mondata is szóba jöhet, de most a talán legismertebbet nézzük meg alaposan:

(a) *Ki viszi át a Szerelmet* (verscím)

(b) *S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra!* (szó szerinti idézet)

(c) *Ki viszi át (fogában tartva) a szerelmet a túlsó partra?* (gyakori, élősavas idézet)

Mire alapozom, hogy Nagy László *Ki viszi át a Szerelmet* (1965) című versének címe, illetve annak kiegészült változatai szállóigék lennének?

Elsősorban Vasy Géza elemzésére. Az írás így kezdődik: „Nagy László költészetéből már a hatvanas években viszonylag sok mondat, verssor vált szállóigévé.”⁴ Illetve saját tapasztalataimra. Ha Nagy László neve, költészete szóba kerül, ez az idézet szinte mindig megemléződik. A költőre való aktuális emlékezéseknek is gyakori, már-már elmaradhatatlan textusa.

A szállóigévé válás nyelvi indoka. A szállóige születését nyilvánvalóan predesztinálja a nyelvi anyag, de külső, pragmatikai tényezők is befolyásolhatják megjelenését, felvirágzását, illetőleg bukását (elfelejtését) is.

A „*Ki viszi át (fogában tartva) a szerelmet a túlsó partra?*” változatú, egyértelműen kérdésként megnyilvánuló szállóige nyelvi alapja, nyelvi motivációja a nyelvi hagyományhoz való szoros kötődés. Már Vasy Géza is így látja: (a szállóigévé válást) „nagymértékben elősegítette az, hogy verseiben gyakran fogalmaz közmondásszerű tömörséggel, s ezek a kiemelt gondolatok valóban mindig szembeötlőek, hiszen leginkább gazdagon egymásra következő képsorok, asszociációs láncolatok, felsorolások után jön a megelőző és a rákövetkező sorokkal erős kontrasztot alkotva a puritán keménységű kijelentés, amely rendszerint a vers egészének vagy a vers szerkezeti egységének a lényegi mondanivalóját tartalmazza”⁵.

A nyelvi alapok meghatározásánál ki kell emelni az egyszerű szavakat (*ki, viszi, át, fogában, tartva, a, szerelmet, a, túlsó, partra*), a nagyon is hétköznapi, ám az ember küzdelmét mutató életképet (*a vízben, föltehetően folyón való, küzdelmes átúzás*), az átvitt, metaforikus-szimbolikus képet (*fogában tartva a Szerelmet*).

A szerelem hangzásában talán unalmas, ám jelentésében a leginkább érzelmelekkel telített szavaink egyike. A hallgatóban rezonanciára talál. Nagybetűs írásmódja – *Ady után* – egyértelműen, félreérthetetlenül jelzi az olvasónak,

³ Békés István: *Napjaink szállóigéi*. 1, 2. Gondolat, Budapest, 1977.

⁴ Vasy Géza: *Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet*. 357. In: Vasy Géza: *Pályák és művek*. Szépirodalmi, Budapest, 1983.

⁵ Vasy i. m. 357.

hogy több mint „a” szerelem, vagyis a két ember közötti legbensőbb érzés. A szerelem minden ember legnagyobb vágya, élménye. A nagybetűs Szerelem szimbólum jelenti mindazon pozitív értékeket, amelyeket a költő, az alkotó, a küzdő ember képvisel, amelyet szeretne az utókorra hagyni: „Létem ha végleg lemerült...”⁶ A vers végig ezeknek az értékeknek a felsorolása, s furcsa lenne, ha most prózára fordítanám a „tücsök-hegedű imádását”, a „deres ágra való lánghelést”, a „szivárványra fölfeszülést” – megteszik ezt a vers magyarázói. A nyelvi alapok kutatásában elégedjünk meg azzal, hogy mindezek a költői képek nyelvi szépségükkel, meghökkenítő erejükkel mozgósítják a képzeletet, s hihetővé teszik a jajkiáltást: Mi lesz, ha én nem leszek?

Végezetül a nyelvi formában döntő az adott mondatszerkezet retorikája is. Töredezett szövegből nehezebben válik szállóige. Nagy László verse (illetve verssora) egy retorikai ív, amelyben a kérdés formájában megjelenő összegzés gyakorlatilag egy közmondásszerű bölcsesség, alapigazság megfogalmazása: „A Szerelmet át kell vinni a túlsó partra, ha törik, ha szakad.”

A szállóige biztos nyelvi alapjait tehát a nyelvi hagyományban, az egyszerű szavakban, az összetett jelentésű, sokféle asszociációra indító, szimbolikussá növelt „Szerelem” szóban, gondosan formált költői képben, valamint a közmondásos alapigazságban látom.

A nyelvi indokok között tartom számon a nyelvi forma önkényes változtatását – mintegy továbbköltését – is. Mint az írás elején látható, az (a) és a (b) forma a pontos, filológiai kiindulópont (cím + pontos idézet), a szállóige azonban (c) két (sőt nyilvánvalón több) változatban jelenik meg. Érdekesség még az is, hogy a költő a versben foglalt kérdéssorát (6 kérdőjel szerepel a versben) két, látszólag kérdőnek tűnő mondattal zárja, amelyeknek a végén viszont felkiáltójel van. Önkényes, írói írásjelhasználatról van szó, mert a mondatok modalitása végeredményben továbbra is kérdés. Ezt állítja helyre a szállóigét alkotó fantáziája – (c) változat.

Nem nyelvi tényezők. Egy-egy verssor szállóigévé válásában a nyelvi alapok mellett természetesen a külső körülményeknek van nagyobb jelentősége. Ki az alkotó, milyen korban élt, milyen magatartásmód, cselekedet kapcsolódik a nevéhez, milyen értékek, közösségek kapcsolódnak személyéhez, mennyire vált, válik kultikussá stb. Ezek taglalása nem a nyelvész feladata, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy minden korban voltak olyan írók, költők, akikre a korukban, illetve haláluk után nagyobb számban hivatkoztak, s nyilván ezek közé tartozik Nagy László is. Ennek a hivatkozásnak összetevője a költő által használt nyelvezet, de általában a Nagy László-i költői magatartásmód, a költészet szerepének a magyar kultúrában való felértékelte volta (hagyományosan mindenképpen, és ki tudja, hogy még meddig), illetve olyan konkrét életrajzi esemény, mint a költő tragikus, korai halála.

Szállóige-vers. A *Ki viszi át a Szerelmet* című kulcsversben (az életművet, költői magatartást szimbolizáló versben) persze nemcsak a cím-összegző vers-

⁶ Követem a vers eredeti helyesírását. Nagy László verstanilag indokolva a *lemerült* formát használja.

sor szállóigejellege nyilvánvaló, hanem – ahogy arra Vasy Géza is figyelmeztet – az egész vers: „különös dúsítottsággal mutatja a közmondásos jelleget. A *Ki viszi át a Szerelmet*, amelyről kis túlzással állíthatjuk, hogy teljes egészében szállóigévé vált. Ritkán fordul elő hasonló jelenség, s előfeltétele, hogy a vers szorosan összetartozó gondolatsorból épüljön, ne legyen túl terjedelmes, s nyelvi (mondattani) felépítése is a tömbből faragottságot szolgálja. Ezért az ilyen versek rendszerint körmondatszerű felépítésűek, s több azonos típusú tagmondat követi egymást.”⁷ A versben megjelenő sorok-képek között valóban rábukkanhatunk további szállóige-gyanús mondatokra: „Ki feszül föl a szivárványra?“, „dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrális?“, „Létem, ha végleg lemerült ki rettent a keselyű?” stb.

Lássuk ezek után a verset!

*Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettent a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!*

Vasy Géza Vörösmarty Mihály *A Guttenberg albuma* és Petőfi Sándor *A XIX. század költői* című versét érzi gondolatilag és szerkezetileg hasonlóknak. Vörösmarty és Petőfi már benne van a szállóige-gyűjteményekben, csak idő kérdése, Nagy László is ott fog szerepelni. De az már most is elmondható Váci Mihály után: „Akit a nép ajkára vesz, vállára veszi azt, / akit a nép vállára vesz, szívébe zárja azt, / akit a nép szívébe zár, nem hal meg soha az.” (*Legenda*)

Titok, hogy hogyan keletkezik a szállóige. Titok, de azért ennél most már egy kicsit többet tudunk róla. A titok lényege a nyelvben és a nyelvi formát használó, befogadó közösségben, a közösség érték- és ízlésvilágában van.

⁷ Vasy i. m. 357.